

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำวชเรื่อง จันตะมา

ในบทนี้จะได้ศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคำวชเรื่อง จันตะมา ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา และถ่ายทอดหลักธรรมในรูปแบบของสื่อความบันเทิง นำหลักธรรมมาสอนให้กับคนในสังคมนำไปประพฤติปฏิบัติทำให้คนในสังคม มีวิถีชีวิตเป็นไปในแนวทางเดียวกันและสามารถอยู่ร่วมกันได้ มีหลักคิด หลักปฏิบัติที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยผู้วิจัยศึกษาพบในวรรณกรรมคำวชเรื่อง จันตะมา นั้นมีอยู่ ๕ หลักด้วยกัน คือ หลักศีล หลักกรรม หลักความไม่ประมาท หลักการแสดงความเคารพ หลักการยึดมั่นในสัจจะ หลักการเสียสละ หลักความกตัญญู หลักความรักความเมตตา หลักทศพิธราชธรรม

เนื่องจากวรรณกรรมคำวชเรื่องจันตะมา เกิดจากการวรรณกรรมธรรมคำวที่พระสงฆ์ในล้านนาใช้เทศนาในวัดช่วงเช้าพรรษา เพื่อใช้สั่งสอนและเป็นคติเตือนใจให้แก่ผู้ที่ไปฟังเทศน์นำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ต่อมานักกวีจึงได้นำมาแต่งเป็นวรรณกรรมคำว เพื่อที่จะนำไปเผยแพร่ให้ผู้ที่ไม่ได้ไปวัดฟัง โดยคงเนื้อหาเดิมเปลี่ยนแต่รูปแบบของการแต่งและทำนองเท่านั้น ดังนั้น เนื้อหาในวรรณกรรมคำวชจึงปรากฏหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา มาสอดคล้องกันอย่างชัดเจน

๓.๑ หลักศีล

ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษากายวาจาตามระเบียบวินัยปกติ มารยาทที่ปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการฝึกกายวาจาให้ดีขึ้น ความสุจริตทางการวาจาและอาชีพ^๑

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๑.

ศีล หรือ บ้างก็เรียกว่า เบญจศีล มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นจากการประพฤติดิฉิประเวณี (๔) เว้นจากการพูดปด (๕) เว้นจากการดื่มสุราเมรัย^๒

ศีลนับว่าเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติธรรมทั้งปวง เพราะศีลสามารถกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่เกิดขึ้นทางกายวาจา แล้วยังบ่งบอกถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ศีลจึงเป็นที่ตั้งและบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งหลายและเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้นพึงปฏิบัติศีลให้บริสุทธิ์^๓

ศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

โทษของปาณาติบาต มีโทษมากเพราะสัตว์มีคุณมาก สัตว์มีคุณน้อยโทษมีน้อย สัตว์ที่มีคุณเสมอกัน การฆ่าสัตว์ใหญ่ย่อมบาปมากกว่าสัตว์เล็ก เพราะความพยายามในการฆ่ามีมากกว่า เจตนาที่เป็นไปรุนแรงกว่าสัตว์มีคุณมากเท่าใดบาปก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น เช่น การฆ่าพระอรหันต์ ย่อมบาปมากกว่าฆ่าคนสามัญ การฆ่าบิดามารดาย่อมมีโทษมากกว่าการฆ่าคนทั่วไป การฆ่าเอง และใช้คนอื่นให้ฆ่าก็ผิดศีลเท่ากัน ดังนี้ เป็นต้น

องค์ประกอบโทษปาณาติบาต คือ

๑. ความใหญ่และเล็กของสัตว์
๒. ความมีคุณมากและน้อยของสัตว์
๓. เจตนาในการฆ่ารุนแรงเพียงใด
๔. ความพยายามมากน้อยเพียงใด

องค์ของปาณาติบาต มี ๕ ข้อ คือ

๑. สัตว์มีชีวิต
๒. รู้ยู่่ว่าสัตว์มีชีวิต
๓. จิตคิดจะฆ่า
๔. มีความพยายาม
๕. สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามนั้น

^๒ ที.ปา. ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^๓ พุ. เถร. ๒๖/๖๑๒/๔๔๕.

เมื่อครบทั้ง ๕ ประการนี้ ศีลข้อปาณาติบาตจึงขาด หากไม่ครบองค์ ๕ ศีลก็เพียงต่าง
ทะเลทราย คือ ไม่บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมองไป

ศีลต่าง คือ มีความพยายามเพื่อฆ่า แต่ไม่สามารถทำได้ใช้ไม้ขว้างปาแต่ไม่ถูก

ศีลทะเล คือ ไม่ครบองค์ ๕ เช่น ทำให้สัตว์บาดเจ็บไม่ถึงตาย

ศีลทราย คือ มีเจตนาในการฆ่า จิตคิดจะฆ่าแต่ไม่ได้ลงมือทำ

อานิสงส์ของการงดเว้นปาณาติบาต คือ เป็นเหตุให้อายุยืน มีโรคน้อย ร่างกายแข็งแรง
โทษของการทำปาณาติบาต คือ คนที่ประกอบปาณาติบาตเนื่อง ๆ ย่อมอำนวยการให้ตก
นรกขึ้นจากนรกแล้ว หากเป็นมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ก็ทำให้เป็นผู้มีอายุสั้น

ศีลข้อที่ ๒ อทินนาทานาเวรมณี เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ คือการถือเอาของที่
เจ้าของยังมิได้ให้ จะขโมยเองหรือส่งให้คนอื่นทำก็ผิดศีลข้อนี้เท่ากัน

ลักษณะของอทินนาทาน จะมีโทษมากหรือน้อย มีองค์ประกอบดังนี้

๑. ของเล็กหรือใหญ่
๒. ของบุคคลที่มีคุณมากหรือน้อย
๓. ความพยายามในการขโมยมากน้อยเพียงใด

องค์ประกอบของอทินนาทาน มีองค์ประกอบ ๕ คือ

๑. ของผู้อื่นหวงแหน
๒. รู้ว่าเขาหวงแหน
๓. จิตคิดจะลัก
๔. มีความพยายาม
๕. ลักได้มาด้วยความพยายามนั้น

อานิสงส์ของการงดเว้นอทินนาทาน เป็นเหตุให้มีสมบัติมากรักษาสมบัติไว้ได้ สมบัติไม่
มีอันตรายด้วยภัยต่าง ๆ

โทษของอทินนาทาน คนที่ประกอบอทินนาทานเนื่อง ๆ ทำให้ตกนรก หากมาเกิดเป็น
มนุษย์ทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์อยู่เนื่อง ๆ

ศีลข้อที่ ๓ กาเมสุมิจจาจาราเวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิในประเวณี ได้แก่ การล่วงละเมิดในภรรยาของผู้อื่น

ลักษณะของกาเมสุมิจจาจาร

กาเมสุมิจจาจารนั้นจะมีโทษมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ อคมนียฐาน คือสตรีที่บุรุษไม่พึงล่วงละเมิดนั้นมีคุณมากหรือน้อย หากมีคุณมากก็มีโทษมากมีคุณน้อยก็โทษน้อย อนึ่งท่านกล่าวว่า มีโทษมากเพราะความพยายามแรงกล้า มีโทษน้อยเพราะความพยายามน้อยและกิเลสน้อย

องค์ประกอบของกาเมสุมิจจาจาร มี ๔ ประการคือ

๑. อคมนียฐาน คือ สตรีนั้นบุรุษไม่ควรล่วงละเมิด
๒. จิตคิดจะเสพเมถุนธรรม
๓. มีความพยายามในการเสพ
๔. ชังองคชาต (อวัยวะเพศชาย) ให้ล่วงเข้าไปในอวัยวะเพศหญิง^๔

อาณิสสของการงดเว้นกาเมสุมิจจาจาร คือ เป็นเหตุให้ได้คู่ครองที่ดี มีความรักมั่นคง และครอบครัวไม่แตกแยก

ศีลข้อที่ ๔ มุสาวาทาเวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

ลักษณะของมุสาวาท

มุสาวาทจะมีโทษมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ ประโยชน์ที่ผู้พูดเท็จหักรานมากหรือน้อย ถ้าหักรานประโยชน์ของผู้อื่นมากก็มีโทษมาก อนึ่ง มีโทษมากก็เพราะผู้ที่ถูกหักรานประโยชน์มีคุณมาก มีโทษน้อยเพราะผู้ถูกหักรานประโยชน์มีคุณน้อย อีกอย่างหนึ่ง หากกิเลสและความพยายามอ่อนก็มีโทษน้อย กิเลสและความพยายามมากก็มีโทษมาก

องค์ประกอบของมุสาวาท มี ๔ ประการ คือ

๑. เรื่องไม่จริง
๒. จิตคิดจะกล่าว

^๔ พระสมชาติ จูติปัญโญ, “จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่องอ้ายร้อยชอด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑ – ๓๓.

๓. ความพยายามอันเกิดจากจิตนั้น

๔. ผู้อื่นเข้าใจความตามที่ถูกกล่าวเท็จต้องการ^๕

คำเท็จที่ผิดศีลข้อที่ ๔ นั้นมี ๗ วิธี คือ

๑. ปด คือ พุดโกหกซัด ๆ ไม่รู้ว่ารู้ไม่เห็นไม่เห็น

๒. ทนسابาน คือ กลบความจริงด้วยการทนسابาน เพื่อให้เขาเชื่อถือ เพื่อเอาตัวรอดต่อศาลแล้วเบิกความเท็จ

๓. ทำเล่ห์กระเท่ห์ คือ อดอ้างคุณวิเศษเกินความเป็นจริง เพื่อให้คนอื่นเชื่อถือมุ่งเอาลาภและชื่อเสียงเป็นผลตอบแทน

๔. มารยาเจ้าเล่ห์ คือ แสดงกิริยาว่าทำให้ผิดจากที่เป็นจริง เพื่อหลอกลวงคนอื่นด้วยอาการมารยา

๕. ทำเลศ คือ พุดคลุมเครือให้คนอื่นเข้าใจผิด ๆ หรือพุดเล่นสำนวน

๖. เสริมความ คือ ความจริงมีน้อย แต่พุดเสริมให้มากกว่าที่เป็นจริง

๗. อำความ คือ ความจริงอยู่ข้าง แต่อำความที่ไม่ต้องการเสีย^๖

อานิสงส์ของการงดเว้นจากมูสาวาท เป็นเหตุให้มีคำพุดเป็นที่น่าเชื่อถือ มีเสียงไพเราะ โทษของมูสาวาท คือ ทำให้ตกรอก หากเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้ที่ไม่มีคนนับถือและเชื่อถือ ศีลข้อที่ ๕ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาและสุราเมรัย

ลักษณะของการห้าม

๑. ห้ามดื่มสุราและเมรัย

๒. ห้ามเสพยาเสพติดทุกชนิด

องค์ประกอบสุราเมรัย มี ๔ ประการ คือ

๑. น้ำเามีสุราเป็นต้น

๒. จิตคิดจะดื่มหรือเสพ

๓. พยายามที่จะดื่มหรือเสพ

๔. น้ำเานั้นล่องลำคองลงไป

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^๖ ที.อ. ๑๑/๑๘๖ – ๑๘๘.

อานิสงส์ของการงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย มีสติมั่นคงไม่หลงลืม มีปัญญาเฉลียวฉลาด โทษของการดื่มสุราเมรัย คือ เป็นเหตุให้ร่างกายทรุดโทรม เสียทรัพย์สินเงินทอง เป็นบ่อเกิดแห่งความประมาททำให้เผลอเลื้อย เผลอสติ ทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่มีความละเอียดและเป็นเหตุให้เกิดความชั่วร้าย สร้างความปั่นป่วนให้กับสังคม^๓

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า หญิงชายใดในโลกนี้ ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง เป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย มีศีลเป็นกัลยาณธรรมไม่ตระหนี่ แม้อยู่เรือนย่อมได้รับการสรรเสริญทั้งมนุษย์และเทวดา ชื่อเสียงอันงามย่อมจรจายไปทั่วทุกทิศ ดังพระพุทธดำรัสในธรรมบทว่า

“กลิ่นดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทร์ กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นกระลำพัก ก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษลอยไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษจรไปทั่วทุกทิศ กลิ่นศีลหอมกว่ากลิ่นดอกอุบลและกลิ่นดอกมะลิ กลิ่นกฤษณาหอมเพียงเล็กน้อย แต่กลิ่นของท่านผู้มีศีล หอมมากที่สุด ย่อมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษย์โลก”^๔

ในวรรณกรรมคำขอเรื่องจันทะมา ได้กล่าวถึงเรื่องศีลไว้อยู่หลายตอน เช่น ตอนที่เมืองจำปานครเกิดภัยแห้งแล้งนั้นก็เพราะว่าประชาชนไม่ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรมไม่อยู่ในศีล ๕ ดังมีข้อความว่า

บ้านเมืองสืบทาย ระวุ่นระวาย	จุปายจุหน้า ลวดบ่มีไฟ
จักถือศีลห้า เป็นคนโยยถ่อยไร้	ปากันตัดก้าน ลัดฮานเก้าไม้
ดีเปือกได้แก่นคุม สูดแต่แม่น้ำ	ขาดแห่งทองขุน ปูป่าบ่มูล
เขาเบื้อเบื้อเสียง ฟุ้งเทวดา	เหงาหมองหม่อมเหมียง หนีลาไปต่างค่าย
ลวดบ่มีสัง อยู่ได้เก้าไม้	เหนือคำได้ตันฮาน หนีไปเสียงซ้ำ
นครสันถาน เพราะเขาสามาน	โยฮานเหลือถ้อย กำนันพญา ^๕

^๓ พระสมชาติ จิตปัญโญ, “จริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเรื่องฮ้ายร้อยชอด”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑ – ๓๒.

^๔ พ.ร. ๒๕/๕๔ – ๕๖/๔๓ – ๔๔.

^๕ คำจันทะมา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๓๔.

(ถอดความ) บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายไปทั่วทุกพื้นที่ เพราะว่าประชาชนทั้งหลายไม่ปฏิบัติตามหลักศีลห้า มีจิตใจชั่วร้ายจึงทำให้บ้านเมืองแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ แม้แต่เทวดาที่อาศัยอยู่ชั้นไม้อ้อก็ไม่มีที่อยู่เนื่องจากต้นไม้ตายและถูกตัดทิ้งหนีออกจากเมืองจำปาไปอยู่ที่อื่น

ตอนที่พญาก้าวินตะส่งทูตไปขอร้องพรหมจารีจากพญารัชมมชัตติ ได้ให้ทูตอ้างว่าตนเองนั้นเป็นคนมีศีลมีธรรม ดังมีข้อความว่า

พญาของคู่ มียศเยือกย้าว	เป็นเจ้าจ้าวเจ้าหอคำ กันกลัวเขื่องร้าย
คู่ข้าประกัน ขอสื่อศีลธรรม	ต่างหัวคู่ข้า หลอนเสียผิด
ที่ข้อศีลห้า อย่าหวังขึ้นเมื่อสุฟ้า	ขอสื่อปันตาย ปันวายจิวตจำ
หือดับขาดหน้าทันที พญาด่านใจ	ขอได้คัลลี พรหมจารี ^{๑๑}

(ถอดความ) พญาก้าวินตะ ส่งให้เสนามาสู่ขอร้องพรหมจารี ชูตกล่าวว่าเจ้าเมืองของข้าพเจ้านั้นเป็นผู้มีอำนาจเป็นเชื้อชาติกษัตริย์ ไม่ต้องกลัวว่าจะเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น เพราะท่านเป็นคนมีศีลห้าพเจ้าขอเอาตัวเองเป็นประกัน หากผิดศีลห้าขอสื่อตนเองนั้นมีอายุสั้น ตายแล้วอย่าได้ขึ้นสวรรค์

ตอนที่นางพรหมจารีไปพบกับพญาก้าวินตะเจ้าเมืองไวสาลี เนื่องจากอยากได้นางพรหมจารีไปเป็นมเหสีจึงส่งทูตมาขอ แต่นางพรหมจารีได้แต่งงานกับจันตะมา พญาก้าวินตะโกรธจึงยกทัพมารบเพื่อแย่งชิงเอานางพรหมจารี นางจึงอาสาออกรบเมื่อนางรบชนะจับพญาก้าวินตะฆ่าและให้เสนามาช่วยกันปกครองบ้านเมืองต่อไปและให้อยู่ในศีลธรรม แต่ต้องเป็นเมืองขึ้นของเมืองอนูราธะ ดังข้อความว่า

พรหมจารี ฝอลงลุ่มได้	เป็นกลุ่มเครือปารก จึงตั้งอาชญา
หือเป็นหมวดกัก สอนสั่งหือกองธรรม	ฝูงขุนหมื่นตัว จึ่งหือฟังจำ
ในคคิธรรม ถือเป็นไม่ได้	ทัสสะธรรม สูจ้งจำได้
สอนสั่งไปไพร่น้อย หือถือศีล	แปดห้าเรียบร้อย ใจเฝ้าหือยดั่งตาน ^{๑๒}

(ถอดความ) นางพรหมจารีตั้งกฎหมายและสั่งสอนให้ขุนนางเมืองไวสาลี ว่าให้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลห้าศีลแปด และหลักธรรมในการปกครองเมืองมีการให้ทานเป็นต้น

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๑๒} อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๒.

ตอนที่นางพรหมจารียกทัพมารบกับพญาสุทศนะ แล้วพญาสุทศนะก็สั่งให้ยายประสูติ ย้ายบ้านไปป้องกันทัพ ดังข้อความว่า

จันตะมาด้าว ว่าอย่าร้อนใจ	ตัวแม่ยาย อย่าทุกข์โศกเศร้า
หื้อหลับแล้วกิน อย่าลืมคาบข้าว	บ่ถ้าจักมาโศกทุกข์ หื้อรักษาศีล
ฟังธรรมพระพุทธ อย่าทุกข์โศกเศร้าสันโด	จันตะมาด้าว เต๋ยตั้งหนีมิไจ้
แล้วยกเรือนไป ปูกแป้งแต่งตั้ง	เสกมาตางโคไปอยู่ต๋ั้น ^{๑๒}

(ถอดความ) เจ้าจันตะมาบอกให้ยายประสูติว่า ยายอย่าทุกข์โศกเศร้าร้อนใจไปเลย ให้ปฏิบัติธรรมรักษาศีล ทานอาหารให้อิ่มและนอนหลับให้สบายจากนั้นก็ให้ย้ายบ้านไปสร้างตาม ทางที่กองทัพจะมา

ตอนที่ตุ๊กกะขัดติยะวงศาพระราชโอรสของเจ้าจันตะมา ไปเอนางสุวรรณมาเป็นชaya แล้วเจ้าจันตะมาก็ยกยกเมืองอินทปถิให้ปกครอง ดังข้อความว่า

อุษารaja พิชะสองเจ้า	ท่านขึ้นเสวย สมบัติมิ่งเหง้า
ฝูงประชาเมืองอวดยก เชือกกันแก้ว	ดังหม่อนารก เท้าผ้นแต่อันการบุญ
คนปาละ บ่มาสับสุน	หื้อตานทำบุญ จำศีลแปดห้า
สัตว์ตัวเป็น ลวดเข็มคนฆ่า	เมื่อนานมาถึงปีบ ทรัพย์สมบัติ ^{๑๓}

(ถอดความ) จัดงานราชาภิเษกให้กับตุ๊กกะขัดติยะวงศาพร้อมกับจัดแต่งงานให้ขัดติยะวงศาและนางสุวรรณ ประชาชนทั้งหลายเกิดความดีใจพากันทำบุญให้ทานรักษาศีลห้าศีลแปด เพราะกลัวว่าตนเองจะตกนรก

อานิสงส์จากการมีศีลหรือได้รักษาศีลนั้น เท้าที่ปรากฏในวรรณกรรมกล่าวขอเรื่องจันตะมา คือ ทำให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุขอย่าง เช่น ตอนที่เมืองจำปาเกิดภัยพิบัติแห้งแล้งขัดสนผู้คนได้รับความลำบาก เพราะไม่ปฏิบัติตามหลักศีลห้า เมื่อเจ้าเมืองประกาศตั้งกฎหมายให้ทุกคนปฏิบัติตามหลักศีลห้าศีลแปดทำให้บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ ดังความว่า

นายกำนัน ปาวกันลูกน้อง	หื้อรู้ทั่วห้องญิงจาย เจ้าราจะยศ
เขียนแป้งกฎหมาย บ่หื้อผิดราย	ตามธรรมพระเจ้า ผู้ใหญ่ผู้สูง

^{๑๒} อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๕.

^{๑๓} อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๑.

เป็นกุ่มหมวดเหง้า ต้มคดิธรรมอย่าก่อย	ฝูงราษฎร ญิงจายใหญ่่น้อย
ถือศีลแปดห้ามมงคล หมูเถ้าแก่คั่ว	หื้อสอนลูกต้น ลูกหลานจุกน
จุงฟังเปื้อนห้าม ดิดต่อนั้นไป	ไผ่ปลั่งงข้าม จำเอากำบั่วแล้ว
บ่เหมือนป้างหลัง ทำมาก่อนแล้ว	จำปามิ่งแก้วเมืองคำ สะปะโก๊ะ
อุดมหนาหน้า ป้าวตาลหมากลาน	ใบเขียวป่งสร้อย ตกงวงลูกปี
คะเนงบ่หน้อย หมากปู้กั้นกั้นเก้า	นครจำปา เข้าหนาป่าเต้า
มีสุขทั่วคั่วเมืองใจ สัตว์คนพร้าพร้อม	เมืมนานไหนด้าย ดูลิวิสัย
ปี้จ๊ะเข้ากล้า น้ำฟ้าสายฝน	ตกลงทั่วหน้า สุทธาจุ่มน้ำ ^{๔๔}

(ถอดความ) เจ้าเมืองจำปานครใช้หลักการปกครองตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และได้ตั้งกฎหมายว่า ให้ประชาชนทุกคนปฏิบัติตามหลักศีลห้าและศีลแปดอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้ให้ผู้มีอายุสั่งสอนลูกหลานของตนเอง เมื่อสั่งสอนแล้วลูกหลานทุกคนก็ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามห้ามทุกคนปฏิบัติตามที่เคยทำมาแต่ก่อนนี้ในเมืองจำปา จากนั้นก็เรียกผู้นำหมู่บ้านมารับฟังกฎหมายใหม่ แล้วนำไปประกาศบอกลูกบ้านให้รับทราบทุกคนทุกพื้นที่ให้ปฏิบัติตามอย่าได้ขาด เมื่อทุกคนปฏิบัติตามหลักศีลห้าศีลแปด แล้วทำให้เมืองจำปานครเกิดความเจริญรุ่งเรืองและมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลหมากรากไม้ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลทำให้แม่น้ำลำธารทุกที่มีน้ำและปลูกปาลมามากมาย

จากการศึกษาเรื่องศีลนั้น พบว่าในเนื้อเรื่องกวีมีการนำแนวคิดเกี่ยวกับศีลมากล่าวอยู่บ่อยครั้งแต่ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดมากนัก เพียงบอกว่าให้ประชาชนปฏิบัติตามอยู่ในศีลห้าศีลแปดเท่านั้น และได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่บ้านเมืองเกิดภัยพิบัติก็เพราะว่าประชาชนในเมืองนั้นไม่ปฏิบัติศีลห้า จึงเป็นเหตุให้บ้านเมืองเกิดภัยพิบัติขึ้น ต่อมาประชาชนปฏิบัติตามหลักศีลห้าแล้วบ้านเมืองจึงอุดมสมบูรณ์ร่มเย็นเป็นสุข เป็นต้น

๓.๒ หลักกรรม

กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ดูก่อนกิริยาทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาเป็นกรรม บุคคลลงใจแล้วย่อมกระทำการกรรมทางกาย ทางวาจาหรือทางใจ^{๔๕}

^{๔๔} อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

^{๔๕} อรุณก (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗. “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ, เจตยิตฺวา กัมมํ กโรติ กาเยน วาจา มนสา”

การกระทำตามพระชนะของพุทธปรัชญา การกระทำไม่จำเป็นต้องเป็นกรรมเสมอไป การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมและมีผลทางศีลธรรมนั้น จะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจในการกระทำ^{๑๖}

กรรมนั้นเมื่อจำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุย่อมแบ่งได้ ๒ อย่าง คือ

๑. อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ
๒. กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดีหรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ^{๑๗}

แต่ถ้าจำแนกตามทวารคือทางที่ทำการหรือทางแสดงออกของกรรมจัดเป็น ๓ คือ

๑. กายกรรม กรรมทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย
๒. วาจากรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา
๓. มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ

กรรมกับผลของกรรมย่อมจะสอดคล้องกัน ถ้ากระทำความดี ผลที่ได้รับจะต้องเป็นผลดี ถ้ากระทำความชั่ว ผลที่ได้รับก็ต้องเป็นผลชั่ว อย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงแสดง การให้ผลของกรรมไว้ ๔ ประการ คือ

๑. กรรมบางอย่างให้ผลเป็นทุกข์ทั้งในปัจจุบันทั้งในกาลต่อไป
๒. กรรมบางอย่างให้ผลเป็นทุกข์ในปัจจุบันแต่ให้ผลเป็นสุขในกาลต่อไป
๓. กรรมบางอย่างให้ผลเป็นสุขในปัจจุบันแต่ให้ผลเป็นทุกข์ในกาลต่อไป
๔. กรรมบางอย่างให้ผลเป็นสุขทั้งในปัจจุบันทั้งในกาลต่อไป^{๑๘}

ผลกรรมของบุคคลซึ่งสืบเนื่องจากปัจจุบันไปถึงภพหน้า ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน จูฬกัมมวิภังคสูตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกรรมนิค

^{๑๖} สุนทร ฌ รังสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๖.

^{๑๗} อัง ดิถ (ไทย) ๒๐/๑๕๑ – ๒๐๐/๑๓๓.

^{๑๘} สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๗.

มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๙}

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรมตามหลักทางพระพุทธศาสนา ได้ปลูกฝังแนวคิดให้กับชาวพุทธมาตลอดโดยความเชื่อเรื่องกรรมนี้ ทั้งกรรมดีกรรมชั่วแต่ตามแนวคิดของคนทั่วไปเข้าใจความหมายคำว่า กรรมเป็นส่วนที่ไม่ดี แต่หากพิจารณาตามข้อความข้างต้นที่ยกมานั้นจะให้ความหมายทั้งดีและชั่ว อย่างไรก็ตามในวรรณกรรมกล่าวสอนจันต๊ะมานั้น ได้นำเรื่องกรรมมากล่าวไว้หลายตอน อย่างเช่น

ตอนที่ จันต๊ะมาพบกับนางเทวีสั่งกำที่บ้านยายประสูติที่เมืองอนุปะมะแล้วเล่าเรื่องให้ย่าฟังว่าตนกับภรรยาลงเรือสำเภาไปหาพี่ชายที่เมืองกาสี แต่เกิดพายุพัดเรือแตกจนสองคนต้องพลัดพรากจากกัน ดังข้อความว่า

ว่าข้าंना เดิมเมืองบ่อนบ้าน	ชื่อเมืองกาสี ยังมีสืบกว้าง
เป็นคนเดินบุญญะ ได้มาตกเมีย	ที่เมืองอินตะ แล้วจวนมึงแก้วเมียคำ
จักปักปอกงว้าย มาแอ่วเมืองหลัง	สะเปานิ่งลำ จีมน้ำกว้าง
กัมของหลัง มาแข่งเยี่ยะสร้าง	สะเปาเพตะตะยะ สองฟัวเมีย
เลยเสียเพตะ ได้ตกแต่งห้องคนไป ^{๒๐}	

(ถอดความ) จันต๊ะมาเล่าเรื่องของตนให้ยายประสูติฟังว่า เป็นคนเมืองกาสี ได้แต่งงานกับนางเทวีสั่งกำที่เมืองอินตะ แล้วจะพานางกลับที่เมืองกาสีแต่กรรมเก่าที่ได้สร้างไว้มาตามทนทำให้เรือแตกจึงต้องพลัดพรากจากกันไปคนละที่

ตอนที่นางพรหมจารียกทัพมาปราบพญาสุทศนะ ได้กล่าวถึงกรรมที่พญาสุทศนะได้สร้างไว้ติดตามมาทน ดังข้อความว่า

สุทสะจักร หวังจักอั้งอ้อย	กับสาวนารีจันจ้อย อยู่กองหา
อยู่หั้นค้อย ๆ ใจหนองห้อยกองตาง	จักเกิดขี้ขุก บุกรุกกินหลัง
กัมเวรตัน จาตน์มาสาย	เพราะเหตุตัว โทษมีเพื่อได้
คิดทำลายเปื้อนแล้ว ได้เอาเปื้อนไหล	ใส่แปก้าดแก้ว นางหน่อแก้วบุญมี ^{๒๑}

^{๑๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๓๕๐.

^{๒๐} คำจันต๊ะมา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๖.

(ถอดความ) พญาสุทศนะมีใจคิดถึงนางเทวธิดาสั่งกำ หวังอยากได้นางมาเป็นมเหสีแต่กรรมที่ตนได้ทำไว้ที่เอนางพรหมจารีใส่เปลอยน้ำ มาตามทันทำให้บ้านเมืองเกิดสงคราม

ตอนที่จันต๊ะมาได้พบนางพรหมจารีถูกลอยแพและช่วยเหลือนาง แล้วถามถึงสาเหตุที่ถูก ลอยแพนางก็ได้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง แล้วถือว่าเป็นกรรมเก่าอะไรที่นางได้สร้าง ดังข้อความว่า

ตัวน้องนี้ ให้เพราะกลัวตาย	เป็นกัมมอันใด จาคแล้วแข่งสร้าง
เดิมเข้าเป็นคน จะกู้ลอันกว้าง	บ่ใจโดยคำไพร่น้อย รั้มมะขัดติ
กษัตริย์ยอดช้อย เป็นพ่อบิดา	เข้าบ่ทุกขร้อน เด็กข้องสังหนา ^{๒๒}

(ถอดความ) พรหมจารีร้องให้เพราะกลัวว่าตัวเองจะต้องตาย ไม่รู้ว่าเป็นกรรมอะไรในชาติก่อนติดตามมาทัน เราก้เป็นถึงพระธิดาของพญาธัมมขัดติไม่ใช่คนต่ำด้อยธรรมดา ความทุกข์ลำบากก็ไม่เคยได้รับ

ตอนที่จันต๊ะมาได้พบกับลูกเศรษฐีเมืองสังกัสสะหลงป่า ได้ช่วยเหลือนางทั้งสามและแก่งว่าตนเองดาบอดเอามือไปล้วงเกินนางทั้งสามจึงหาดอกไม้เพื่อขอขมา ดังข้อความว่า

เจ้าจันต๊ะมา ว่าข้าเซาะไซ้	ไก่อัดดอกสร้อยสักดวง บัดเดียวเดี๋ยวนี้
ข้าได้ผัดผวน ของที่บ่กวณ	เถิงตัวแห่งข้า ข้าได้ไปตำ
ไสนมแม่ป้า ข้าจักสุมาเดี๋ยวนี้	กลัวบาปขบหัว ดิดตัวกำก็
เมื่อยามแต่ก็ชวามนม เมียเปื่อนแถมซ้ำ	กลัวกัมเถิงตน ข้าตั้งเป็นคน
หูต่าหนาฝ้า สามนางสาว	ไก่อัดล่อน้ำ ยินปียาขอบนัก ^{๒๓}

(ถอดความ) เจ้าจันต๊ะมาหาดอกไม้ เพื่อขอขมาต่อลูกสาวเศรษฐีทั้งสามนางที่ได้ล้วงเกิน โดยเอามือไปจับนมของนางกลัวว่าจะเป็นบาปติดตัว เพราะว่าตนเองหูต่าไม่ได้อยู่แล้วนางทั้งสามก็ชอบใจและรักจันต๊ะมา

ตอนที่นางพรหมจารียกทัพมารบกับพญาสุทศนะ เพื่อแก้แค้นที่ทรงจับนางใส่เปลอยน้ำ พญาสุทศนะแพ้ถูกจับได้แล้วถูกนำไปประหารชีวิต ดังข้อความว่า

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^{๒๒} อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

^{๒๓} อ้างแล้ว, หน้า ๗๔.

ตุตัสสะนะ วิบากมาถึง	กัมมัตถ์มาถึง สะหยองตบส้าย
จักกล่นหนี ไปไหนบ่ได้	เสียเปื้อนจับไปผูกมัด ถามสองสามกำ
เขาเอาดาบปัก คอปลัดสะบันตันที	ดับขาดมิด จี๊ตเป็นผี ^{๒๔}

(ถอดความ) วิบากกรรมของพญาสุทศนะที่ได้เอนางพรหมจารีใส่แพลอยน้ำมาถึง หลบหนีไปทางไหนก็ไม่ได้ถูกจับได้แล้วนำมาประหารชีวิต

จากการศึกษาเรื่องกรรม ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาให้เห็นในข้างต้นนั้น จึงสรุปได้ว่ากวีได้นำหลักกฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนามากล่าวบ่อยครั้ง เพื่อที่จะมุ่งเน้นสอนเป็นพิเศษให้เราเชื่อในเรื่องของการทำดีว่าได้ดีทำชั่วว่าได้ชั่ว แต่บางครั้งคนที่ทำดีอาจได้รับความเดือดร้อนได้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน เช่น จากผลกระทบเก่าจากความประมาทในปัจจุบันหรือจากผู้ประสงค์ร้ายต่อเรานั้นเราจึงไม่ควรประมาทในปัจจุบันเป็นดีที่สุด

๓.๓ หลักความไม่ประมาท

ในพระพุทธศาสนา ความไม่ประมาท เป็นปัจฉิมโอวาท คือ คำสั่งสอนครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติ และปัญญา หมายถึงการดำเนินชีวิตโดยมีสติ เป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง ๆ ระวังระวังตนเองและคอย ตักเตือนผู้ประมาทไม่ให้หลงก้าวล่วงไปในทางที่เสื่อม ตลอดทั้งความเพียรพยายามในการแสวงหาโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงกระทำและพึงเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยประละเลยการกระทำด้วยความจริงจังรอบคอบ และรู้คนหน้าเรื่อยไป อปปมาทธรรม ได้แก่ ธรรม คือ ความไม่ประมาท นี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงให้เต็มเปี่ยม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความไม่ประมาทอย่างมาก เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ย่อมสรุปรวมลงในความไม่ประมาท^{๒๕} และความไม่ประมาทนี้ยังเป็น ป่อเกิดแห่ง กุศลธรรม (คุณธรรมความดี) ทั้งหลายถ้าเว้นความไม่ประมาทเสียแล้วคุณธรรมทั้งหลายซึ่งมีพรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุ และความกตัญญูกตเวทีเป็นต้นย่อมไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จดังประสงค์

^{๒๔} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๑.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

ในวรรณกรรมกล่าวขอเรื่องจันทะมา ได้กล่าวถึงเรื่องความไม่ประมาทไว้ในตอนที่จันทะมาไปช่วยเจ้าเมืองกันธะรัฐะพระราชบิดาของนางอุตมธานีรบกับพญาจุกะลีปา เมื่อไปถึงเจ้าเมืองไม่เชื่อว่าจันทะมาเป็นลูกเขย จึงว่ากล่าวไปต่าง ๆ นา ๆ มีเสนาชื่อคัมภีระเรียนพญาเจ้าเมืองกันธะรัฐะว่าอย่ารีบตัดสินว่าใช่หรือไม่ใช่ควรพิจารณาให้ดีก่อนโดยให้หัวหน้าเสนาไปสืบความก่อน ดังข้อความว่า

มีเสนาคำ คนหนึ่งรู้ถ้อย	ใจบ่ผิดกรรมกว้างละ นามะก่อน
ชื่อคัมภีระ รู้เหตุห้องอันกร	อย่าฟังกล่าวร้าย เป็นคำผิดสวน
หล้างเตื่อเหมือนยวง หมากหนุนอยู่คัน	ดังในกินหวาน นอกหนามถึหยัน
อย่าประมาทคนพึ่งฟ้า ร้ายและดี	กุงรู้พุกเจ้า หือหันเงือนเหง้าบังกร
แล้วจึงสั่งใจ หือเสนาหลวง	อันรู้กะบวน ควรใช้ไต่ด้าน ^{๒๖}

(ถอดความ) มีที่ปรึกษาเจ้าเมืองชื่อคัมภีระ เป็นผู้ที่มีความเป็นธรรมและรอบรู้กราบทูลเจ้าเมืองว่าอย่าว่ากล่าวอะไรจันทะมากนักท่านอาจจะเปรียบได้เหมือนกับขุนช้างนอกดูแล้วไม่สวยแต่ข้างในรสชาติดีหอมหวาน ความประมาทและด่วนตัดสินจะทำให้เสียเปรียบ ต้องให้ท่านอำมาตย์ไปสืบความจริงมาก่อนแล้วค่อยตัดสินว่าเป็นคนดีหรือว่าคนไม่ดี

ตอนที่ตุ๊กกะขัดติยวงษาไปขออนุญาตจันทะมาและนางเทวะธิดำงำ เพื่อที่จะไปประลองวิชาชิงเอานางสุวรรณา พระราชธิดาแห่งเมืองมิลิตาเป็นชายา นางเทวะธิดำงำก็เตือนว่าอย่าได้ประมาทและเชื่อฟังคำคนอื่นมากนัก ดังข้อความว่า

เมื่อกราบทูลสา ว่าข้าใจซื่อ	จักขอเจอลองแข่งดี นางสุวรรณา
ปิมปาหน่อฟ้า อยู่เมืองมิ่งห้องถิลา	นางงามเลิศล้ำ ปุ้นระเมาดำ
ไผมีปัญญา เอานางเลี้ยงได้	กันสวาทระศีล เจือจามหันไกล
จักได้นางนายหน่อจัน กันแข่งพะหยา	วิชายังกัน บ่หวังปอกได้กลับมา
จักเป็นเหยื่อแรง กับอาหารกำ	ข้าขอไปนา พระพ่ออย่าห้าม
เทวะธิดำงำ แม่น้ำกลัวหยัน	เจ้าอย่าไปฟังเปื้อนยุ แม่ขอห้ามนาย
อย่าได้ลวงลู่ ฟังกาแม่ด้านเดื่อนายเปง	ส่วนตัวปอนัน ก่ล่าวกำใจแข็ง ^{๒๗}

(ถอดความ) ตุ๊กกะขัดติยวงษาบอกแม่ว่าขอไปทดลองต่อสู้เพื่อจะเอานางสุวรรณา พระราชธิดาแห่งเมืองมิลิตา ผู้ที่มีความสวยงามไม่มีใครเหมือนถ้าหากผู้ใดมีปัญหาและ

^{๒๖} คำว่าจันทะมา, (เชียงใหม่: ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๖๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒.

ความสามารถเอาชนะได้ก็จะได้นางมาเป็นชายถ้าหากสู้ไม่ได้ก็ขอยอมตายเป็นอาหารนกแร้งและถ้าไม่ขอลกลับมาเมือง ขอพ่อและแม่อย่าได้ขัดขวาง นางทเวธริสก็กำก้อบอกลูกว่าอย่าไปประมาทและฟังคำคนอื่น

จากการศึกษาด้านความไม่ประมาทนั้น พบว่าในเนื้อเรื่องมีการนำแนวคิดเกี่ยวกับความไม่ประมาทมากล่าวเพียงน้อยนิด และไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดอะไรมากนัก หรืออาจมีขึ้นเพื่อกระตุ้นให้บุคคลได้มีความพยายามที่จะทำความดี ถึงแม้จะมีอุปสรรคก็ไม่ย่อท้อ มีความพยายามที่จะทำงานให้ประสบผลสำเร็จ ความไม่ประมาทจึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่องอาจมาจากคนทั่วไปไม่ค่อยสนใจจึงไม่ได้กล่าวอย่างละเอียด

จากการศึกษาเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำขอมเรื่องจันทะมา พบว่ามีหลักธรรมหลายประเภทเพราะผู้ประพันธ์วรรณกรรมคำขอม ส่วนใหญ่มาจากวัดหรือเคยบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น ดังนั้น เนื้อหาทั้งหลายจึงปรากฏหลักคำสอนอยู่ทั่วไปแต่ที่เด่นชัดและปรากฏบ่อยครั้งที่ผู้ประพันธ์นำเสนอให้เห็นคือ เรื่องกรรม เรื่องศีล ทั้งนี้เป็นการนำมาสอดแทรกเป็นศัพท์เท่านั้น ไม่ได้อธิบายความหมายของหลักธรรมเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ตามที่กวีนำหลักธรรมมากล่าวเพียงประเด็น นั้นน่าจะไม่ได้เกิดจากการที่ผู้ประพันธ์จะนำมาเสนอหลักธรรมขึ้นมาสอนโดยตรงเป็นเพียงนำหัวข้อธรรม มาสอดแทรกกับกิริยาอาการของตัวละครเท่านั้นและผู้ศึกษาจึงหยิบยกมาบางประเด็นพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น อนึ่งหลักพุทธธรรมเรื่องกรรมศีล นั้นเป็นที่ประจักษ์และรู้เข้าใจในกลุ่มชาวพุทธล้านนาดีอยู่แล้ว

๓.๔ หลักการแสดงความเคารพ

การแสดงความเคารพนั้น ใน อังคุตรนิการ จักกนิบาต ได้อธิบายถึงธรรมเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุและการมองเห็นคุณค่าตลอดจนความสำคัญและการปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องธรรมที่เกี่ยวกับการแสดงความเคารพหรือความอ่อนน้อมนั้น เรียกว่า คารวะ มีอยู่ ๖ ประการ คือ (๑) สัตถุคารวตา (๒) ธรรมคารวตา (๓) สังฆคารวตา (๔) ลิกขาคารวตา (๕) อัปปมาทคารวตา (๖) ปฏิสันถารคารวตา^{๒๘}

การแสดงความเคารพนั้น พระธรรมปิฎกได้แสดงแนวคิดไว้ว่า การแสดงความเคารพกันตามความหมายของทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเรื่องแสดงความสูงต่ำ ไม่ว่าจะเป็นในด้านเกียรติยศ

^{๒๘} อ.จ.ภก. ๒๒/๓๐๓/๓๖๘.

อำนาจภายนอกหรือคุณธรรมภายในก็ตาม ด้านภายนอกมองเห็นง่ายอยู่แล้วว่าเฉพาะด้านคุณธรรมภายใน กฎห้าสัต์แม้เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงเพียงใด^{๒๕} ทางพระพุทธศาสนามีให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกและวัดความสูงต่ำของมนุษย์ ให้ถือคุณธรรมและความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องแบ่งแยกวัดความทรามและความประพฤติของคน^{๒๖}

การแสดงความรักต่อกันก็ เพื่อเป็นการแสดงพฤติกรรมหรือความประพฤติของมนุษย์ให้เห็นจิตใจของแต่ละคนว่าตั้งอยู่ในคุณธรรมมากน้อยเพียงใด เพราะคุณธรรมเป็นเครื่องชี้วัดออกมาจากภายในตัว ส่วนภายนอกก็แสดงออกหรือกระทำนั้นเป็นองค์ประกอบของภายใน

ในเรื่องจันต๊ะมา มีการแสดงออกซึ่งความรักต่อกัน การนับถือกันตามลำดับขั้นของผู้มีอายุของเครือญาติและการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตน เช่น ในตอนที่สุริยารักษานางสุชาดิ่งสาหายแล้วเข้าเมืองกาสิจะยกเมืองให้ปกครองพร้อมกับพระธิดาให้อภิเษกด้วย แต่สุริยาบอกว่าคงไม่เหมาะสมเพราะตนเป็นคนยากจน ตระกูลต่ำต้อย หากินด้วยการขอทาน ดังข้อความว่า

ตอบก่อนจำ วันตาน้อมน้าว	ว่าสาบาทเจ้าองค์คำ ข้าเจ้าคนตู่กข์
ที่สุดจันผาญ กระกุ่มลวงส้าว	จำตเจื้อเครือเหง้า อยู่เมืองจำป่า
ได้หากินเข้า เป็นคนหลงเมาปายตู่กข์	ราฐะสัณฐาน บ้านเมืองพิรุค
ขอยกไว้หื้อตามเดิม จักหื้อจีจ้าง	ก็อ้างหาเก็น รักษาคลังเงิน
หลายแสนบ่กุ่ม บ่รู้วิสัย	จักไหลดูกตู่ม ผ่อตำหมื่นปันบ่รู้
ขอเจ้าที่รัก บ่ถ้าว้าวไหน	ที่จักกาโก หนีเสียจากข้า ^{๒๗}

(ถอดความ) สุริยาขมมือไหว้เจ้าเมืองว่าตนเองเป็นคนยากจนพ่อแม่ญาติพี่น้องอยู่ที่เมืองจำป่าได้หาอาหารเพื่อเลี้ยงชีวิตจนมาถึงเมืองกาสินี้ ราชสมบัติทั้งหลายไม่ขอรับขอมอบให้เจ้าเมืองกาสิเหมือนเดิมแม้จะให้ดูแลรักษาลังเงินก็กลัวว่า คุณเลไม่ได้ยังเจ้าเมืองก็ไม่วู้จักนิสัยของคนทั้งหลายนางสุชาดิ่งสาทักบอกว่าไม่อยากจะให้สุริยาไปไหนและไม่ต้องอ้างอีก

ตอนที่นางเทวธิดาสั่งกำรู้ว่าจันต๊ะมาสามีของนางอยู่ที่บ้านยายปะริสุทธิ ขณะนั้นนางบวชเป็นชีอยู่นางก็เลยกลับลาครูบาอาจารย์ว่าจะขอลาสิกขาจากการเป็นชี ดังข้อความว่า

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๗.

^{๒๖} สุจิตตรา (อ่อนค้อม) ธรณีน, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐.

^{๒๗} คำว่าจันต๊ะมา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๖.

รู้ว่าผัวรัก แน่จนจึ่งใจ	บ่อดอยู่ได้ เป็นพระสีกว้าง
พึ่งแป้งขัน ดอกไม้แต่สร้าง	จักขอสั่งลาเปิด พระ ขอลาครู
ด้วยภาระวะ ขอปักปล่อยข้าสึกลา	จักอยู่ไปเตอะ เหลือเหตุเหลือการ ^{๓๒}

(ถอดความ) รู้และแน่ใจว่าจันຕະมาตามหานางแล้วก็เลยจัดแต่งพานดอกไม้ไปขอลาจากการบวชเป็นแม่ชีจากอาจารย์ของนาง

ตอนที่จันຕະมาจะไปไหนมาไหนก็ต้องไปกราบลาพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยง พ่อตาแม่ยายและภริยาตลอดถึงเสนาอำมาตย์ ดังข้อความว่า

สองธิดาตัว บ่จ้างขัดขาม	จึ่งปึงป่อยาง อนุญาตเจ้า
เสนาตัวขุน มุลนายแก่เถ้า	ก็สั่งลาไปคู่ตัว เจ้าจันຕະมา
สั่งลาพร้อมแล้ว ก็หนีจากหันลาไป	ขอรียาตยก มาตามวิสัย ^{๓๓}

(ถอดความ) จันຕະมาได้ลาพญาพรหมทัศน์และนางวิมาลา พร้อมกับเสนาอำมาตย์เมืองอินຕะไปเมืองกำลี

เจ้าจันຕະมา มาถึงรอดเถ้า	เลยผดฝ่ายเข้า ที่ในหอโง
ขึ้นกราบนบ ยังพ่อเมียดัน	ถวายทุลองค์ ชูลิใส่เกล้า
กัณฐะรัฐระ อันเป็นผู้เถ้า	เลงลักขณากล่าวจี้ จึ่งได้เหลียวถาม
ว่ากลานคนนี้ ลูกแห่งห้องใดมา	มาถึงที่นี่ มีกำรสั่งหา ^{๓๔}

(ถอดความ) เจ้าจันຕະมาไปถึงเมืองกัณฐะรัฐระก็เข้าไปกราบเจ้าเมืองซึ่งเป็นพระราชบิดาของนางอุตตะมะธานี แล้วเจ้าเมืองกัณฐะรัฐระก็ถามว่าชายหนุ่มมาจกไหนแล้วมาที่นี่มีธุระเรื่องอันใด

จากการศึกษาและตัวอย่างที่ยกมากล่าวสะท้อนให้เห็นถึงหลักธรรมที่ผู้ประพันธ์นำมาสอดแทรกโดยผ่านตัวละครอันเป็นหลักคุณธรรมที่มนุษย์ทุกคนจะต้องมีประจำใจ ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะใดเมื่อบุคคลผู้มีคุณธรรมประจำใจแล้ว ตามหลักทางพระพุทธศาสนาถือว่าบุคคลนั้นก็เป็นคนดี นำยกย่องสรรเสริญและน่านับถือ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๓๓} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๘.

^{๓๔} อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๒.

๓.๕ หลักการยึดมั่นในสัจจะ

สัจจะ คือ ความจริง^{๓๕} ได้แก่พูดอย่างไรก็รักษาคำพูดเอาไว้เรียกอีกอย่างว่ารักษาสัญญา ทำไว้อย่างไรก็แจ้งไปตามที่ทำนั้นเรียกว่ารับตามที่ทำนั้น หรือได้เห็นสิ่งใดก็รับว่าเห็นสิ่งนั้นการกระทำเช่นนี้เรียกว่าการพูดความจริงก็ได้สัจจะนี้มีลักษณะเป็นความซื่อตรงคำพูดจริงเป็นสัจจะ วาจาตรงกันข้ามกับการพูดเท็จ^{๓๖} การยึดมั่นในสัจจะที่ปรากฏในวรรณกรรมกล่าวขอมจันทะฉะก็มี ตอนที่นางสุชาดิ่งสา พระราชธิดาของเจ้าเมืองกำลือถูกงูเห่าฉกตาย พระราชบิดาได้ประกาศว่าผู้ใด สามารถชุบชีวิตพระราชธิดาให้ฟื้นคืนได้จะยกสมบัติและลูกสาวให้ สุริยาที่อาสาไปรักษาจนหาย จากอาการป่วยเจ้าเมืองกำลือก็ยึดมั่นในสัจจะที่ตนกล่าวไว้ จึงยกเมืองกำลือให้ปกครองพร้อมกับให้อภิเษกกับนางสุชาดิ่งสา ดังข้อความว่า

พญาใหญ่ยศ ปราบด้าวโขงผืน	พะหลาดลูกยี่น ปัดจันจัน
จันเอยศตัว วางไว้ที่ต้น	ยกขอมือแนบนิ้ว สอกหัดดา
ขอตึงหว่างกิ้ว หลอนลูกได้เป็นคน	สมบัติที่นี้ จักมอบปันปึง
ไว้หื้อแก่คน หมอยาลูกได้	โสนะรัชชัง ปึงอาชญาให้ ^{๓๗}
ปิตุราชตัว เยือกย้าวใจหวาน	พระมารดานาง ยกมือยื่นไหว
หมู่ขุนเสนา หลวงแสนแคว่นใกล้	ใจเจยบานบ่จ้ำ เสมอดั่งหัว
สูงเปียงจนฟ้า นางหันหน่อหล้าคั่นดี	ลุนแต่นั้นประชากำลือ
พระบุญมีต้นหลวงเอกอ้าง	จักมอบปันปัน แผ่นดินเมืองกว้าง
แสนสักมวลงมากเมี้ยน สุชาดิ่งสา	ที่เป็นลูกเลี้ยง ท่านปึงมอบเลี้ยงเวนนาง ^{๓๘}

(ถอดความ) เจ้าเมืองกำลือและแม่เหสีพร้อมกับเสนาอำมาตย์ทั้งหลายรู้ว่ามีคนที่จะรักษา พระธิดาของตนให้หายได้ก็เกิดความสุขกายสบายใจ แล้วบอกว่าจะยกสมบัติพร้อมเมืองกำลือให้ ปกครองและยกนางสุชาดิ่งสาให้อภิเษกด้วย ต่อมาสุริยาที่ได้รับการรักษานางสุชาดิ่งสาหาย เจ้าเมืองกำลือ และเสนาอำมาตย์ก็ทำตามสัญญาที่ให้ไว้ ดังข้อความว่า

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๘

^{๓๖} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ทศบารมีทศพิธราชธรรม, พิมพ์เนื่องในมหาอุคคมงคล วโรกาสพระราชพิธีฉัตรมงคลอภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ๒ – ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑, หน้า ๑๘๑.

^{๓๗} คำจันตะฉะ, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๔.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

กันตกลง ถี่ถ้วนมวณแล้ว	ขอสองหน่อแก้วเทียมนอน หาวนได้แล้ว
ถูกถ้วนเรียงหมอน หมดปอดปอน	ดิถีพร้อมหน้า ฤกษ์ยามงาม
จับกันเศษห้า บ่มีมถินมะละ	จึงอุตสาหิเสกราจะสองคู่ห้องหอจย
ขึ้นนิเวศพัก วิมานกำไส	สถิตนั่งใน บัลลังก์แทนแก้ว
เป็นเอ็กษัตริย์ จอมจักรผ่านแผ้ว	ปรากฏนานปราบพร้อม ร้อยเอ็ดเมือง
หื้อเข้ามาบน้อม ถวายกราบไหว้วันดี	กันสำเร็จแล้ว อาก่อนภาษี
เหนือปะละวี กำสิแผ่นกว้าง	เจ้าสุริยา เป็นจอมเอกอ้าง
ฝูงคนฟังกราบน้อม เมืองกำสิ	เจริญด้วยพร้อม บ่มีโศกต้องอัน ๗
คนในมณุษย์ รักกันเป่งกัน	ม่วนด้วยกันตาน ทำบุญใจ ^{๓๕}

(ถอดความ) เมื่อหาวนที่เป็นมงคลได้แล้วก็จัดพิธีอภิเษกสมรส ระหว่างสุริยากับสุชาดิงสาวพร้อมกับพิธีราชาภิเษกเป็นเจ้าเมืองกำสิ โดยมีหัวเมืองที่เป็นเมืองขึ้นมาถวายเครื่องราชบรรณาการถึงหนึ่งร้อยหนึ่งเมือง สุริยาเป็นเจ้าเมืองกำสิประชาชนและเมืองซึ่งต่างก็รักและเคารพในเจ้าสุริยาทำให้บ้านมีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข

อีกตอนหนึ่ง ที่จันตะมา รับปากลูกสาวเศรษฐีทั้งสามนางที่พลัดหลงป่ามาพบกับจันตะมาแล้วนางขอให้พาไปส่งที่เมืองสังกัสสะ จันตะมาก็รับปากว่าจะพาไปส่ง ดังข้อความ

ว่าเจฐาเหย ที่เป่งข้าข้อย	ได้สุขกับบุญล้ำัน ขอเมื่อส่งคู่
หื้อได้รอดป็น ดงด่านกว้างนาลัย	พ่อแม่ข้าน้อง อยู่ห้องเมืองไกล
ขอปาตุไป หื้อเถิงรอดห้อง	เมืองสังกัสสะ เป็นที่ใจข้อง
จักมีทางใดบรู๋ ขอเจ้าอินดู	จุมตุ้มูจู้ ก้อยกินและอู้ กันไป
จันตะมาตัว ขุนาใจ	ว่าไปก็ไป และหัวใจข้า
ก็คิดส่วนตัว ได้ปัดพรากหน้า	มาประสมนางคู่ช่อน ก็รอดใจจ่าย ^{๔๐}

(ถอดความ) ขอให้พี่ช่วยพาพวกน้องออกจากป่าไปส่งหาพ่อและแม่ที่เมืองสังกัสสะ เพราะว่าคนไม่รู้ว่าจะไปทางไหน จันตะมาก็เลยรับปากว่าจะพานางทั้งสามไปส่งจนถึงเมืองสังกัสสะนครและได้นางทั้งสามเป็นชายา ดังข้อความว่า

^{๓๕} อ้างแล้ว, หน้า ๔๒ – ๔๓.

^{๔๐} อ้างแล้ว, หน้า ๗๘.

นีก่ำเปิง คุณบุญที่ไหว้	กันว่ไปเถิง ณะนะที่ไกล่
ริมตีนคันไคที่พัก ปิดตำมาคา	ฟังมาค้อนรับ ใจเจตน์แจ้งเจยจวม
มาสมแม่นแต่ แน่คึดหมอโหร	ลวดหายกะวน อั้งตันอยู่ได้
ว่าจักมีจาย คนนึ่งส่งให้	สมพระทัยไฝ่มัก จะกู่ลงษา
ปียาชอบรัก ทุกเผ่าผู้ยินดี	กันหายเหนื่อยแล้ว บ่หวัยเดือนปี
จึงหาวันดี โยคนามฤกษ์ถ้วน	หมดปอดไส มูลทินบ่จ้วน
สมเปิงกวรฤกตัด สามเศรษฐิ	ปากันมอปป บุดรลูกเต้าสามญิง
หื้อเป็นป่าดะ ปรีดั้น	จากกำรแดนดิน เงินคำมอปปให้
หื้อจันดะมา เป็นสัดมุงใต้	ค้ำมดวทักกู่เจื้อ เจ้าจันดะมา ^{๔๑}

(ถอดความ) จันดะมาได้พานางทั้งสามนึกถึงบุญคุณของจันดะมาที่พามาส่งถึงบ้านเมือง สังกัสนครเศรษฐิเห็นลูกสาวก็ดีใจอย่างมาก เป็นตามที่หมอดูทำนายว่าจะมีชายหนุ่มนำมาส่งที่บ้านพ่อแม่ของนางทั้งสามเกิดความรักและเมตตาในตัวจันดะมา จึงหาฤกษ์วันยามดีจัดงานแต่งงานให้จันดะมา โดยยกลูกสาวทั้งสามนางพร้อมกับสมบัติของตนเองแก่ให้จันดะมา

จากการศึกษาและได้ตัวอย่างมากกล่าวข้างต้นนั้น พอที่จะสรุปได้ว่า สัจจะ หมายถึงความจริงที่มีอยู่ในตัวบุคคลนั้นจริง ๆ ซึ่งความจริงนี้อาจเป็นเรื่องที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ขอให้เรื่องที่กล่าวอ้างนั้นเป็นความจริงอำนาจของสัจจะวาจา ย่อมทำให้เจ้าของสัจจะรอดพ้นจากภยันตรายต่าง ๆ และได้ยังสามารถช่วยให้อื่นรอดพ้นจากความตายได้ และยังสามารถทำให้ได้รับความสุขสบายอีกด้วย

๓.๖ หลักการเสียสละ

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงหลักการให้ทานอันหมายถึงการสอนให้รู้จักการเสียสละนั่นเองและเกี่ยวกับการเสียสละหรือหลักทานนั้นองค์แห่งการให้ทานมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. วัตถุสัมปทา	ถึงพร้อมด้วยวัตถุ
๒. ปัจจัยสัมปทา	ถึงพร้อมด้วยปัจจัย
๓. เจตนาสัมปทา	ถึงพร้อมด้วยเจตนา
๔. คุณาทิเรกสัมปทา	ถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษ ^{๔๒}

^{๔๑} อ้างแล้ว, หน้า ๘๙ – ๙๐.

^{๔๒} พ.ศ. (ไทย) ๑๘/๒๖/๓๔.

ความเสียสละเป็นความหมายของการให้ที่เป็นทานหรือ บริจาค หมายถึง การให้วัตถุ สิ่งของการเสียสละความสุขส่วนตัว การช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นโดยไม่เลือกว่าเป็นมิตรหรือเป็นศัตรู เป็นการให้ที่มุ่งกำจัดกิเลสโลภะและความเห็นแก่ตัว^{๔๓} นับเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับคนทั่วไป จะต้องพึงมีต่อกัน ในเรื่องจันทะมาแสดงให้เห็นความเสียสละระหว่างพี่น้อง เสียสละยาวิเศษ ช่วยเหลือผู้อื่น ดังความว่า

ไปปะไล้กำตายแก่นหน่วยไม้	ดับขาดขว้าจิวัง เจ้าลองม่าเกี้ย
ด้วยเขี้ยวมุกขัง เอเกสะจัง	ไล้กำที่หั้น กลับเป็นตัว
จิตใจเกิดตั้ง ร้องว่ากาทานัน	กำกลับเหลียวถาม สองเจ้าเจื่องจัน ^{๔๔}

(ถอดความ) พบกากินผลไม้แล้วเมล็ดติดล้าคอตาย สุริยาและจันทะมาก็เลยเอายาวิเศษมา ทดลองใส่ในปากกา ปรากฏว่ากากลับมีชีวิตเหมือนเดิมแล้วกาก็กินเด็กทั้งสอง

ตอนที่สองพี่น้องถูกพวกยักษ์จับไปเห็นนางยักษ์ดาอยู่ ก็เลยเอายาที่มีอยู่ช่วยเหลือชีวิต ของนางยักษ์นั้น ดังข้อความว่า

เจ้าสุริยา มามยาหล่อเข้า	ในมุกจะตวรายักษ์ ข้ำได้สัดติ
คิ่นมาริบนัก กลับนั่งตั้งเก้งมา	จึงถามอ่อนน้อม ว่าเจ้าบุตดำ
ไคยาไหนมา ไล้หื้อแม่เถ้า	แมยินดี จิมสองลูกเต้า
กระธณากุณบ่แป้ แม่จักเอาหลาน	เป็นลูกเต๋ๆ บ่หื้อพากข้างต่างใด ^{๔๕}

(ถอดความ) เจ้าสุริยาเคียวยาใส่ในปากยายักษ์ ยักษ์ก็ฟื้นคืนชีวิตเหมือนเดิม แล้วได้ถาม เด็กทั้งสองว่าเอายามาจากไหนที่ช่วยชีวิตของยาย หลานทั้งสองนี้มีบุญคุณกับยายมากจึงรับสุริยา และจันทะมาไว้เป็นลูก

ตอนที่ช่วยเหลือชีวิตลูกสาวพ่อค้าเรือสำเภาเมื่อครั้งที่ถูกเสือกัดตาย ดังข้อความว่า

เจ้าจันทะมา บ่ร่อยยังเข้า	เร้วรีบห้าวมาป็น กันแพรอดแล้ว
บ่ร่อยรัง อู๋สองสามกำ	ตกลงกันหมั้น จกเอายาตัน

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษารธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๘๗.

^{๔๔} คำว่าจันทะมา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

มาเกี่ยวจัน ๆ แล้วใส่ปากยังฟังฟ้า เอามืออุ้มอก อุ้มมาพองเล่า
 หายใจออกเข้าลมดัง กำคู่อื่น เลือดเดี๋ยวต้อคตำ อยู่มาแถมกำเดียว
 ลูกมานั่งได้ ส่วนพระปีศาจ ฟังยกมือไหว้ ได้สู้กับบุญท่านต้า^{๔๖}

(ถอดความ) จันตะมามาถึงที่ลูกนายเรือสำเภาถูกเสือกักตายน แล้วคุยข้อตกลงในการรักษาเสร็จก็เอายาเกี่ยวใส่ในปากนาง ๆ ก็เริ่มหายใจและเลือดเดินชั่วคราวเดี๋ยวก็ลุกขึ้นมานั่งคุยได้พอของนางก็ยกมือไหว้จันตะมาผู้มีบุญคุณ

ตอนที่ไฉ่ยาช่วยเหลือชีวิตของงูที่ต่อสู้กับรุ้ง (เหยี่ยว) จนเสียชีวิตเจ้าจันตะมาเดินทางเข้าป่าไปพบก็เลยช่วยชีวิตดังข้อความว่า

บุบุนัน หิมะเวศกว้าง เจ้าเข้าไปหัน รุ้งตัวหนึ่งหัน
 ยวามเองซื้อตัด รุ้งยามงู มาวางขวางขัด ไว้ส่องหน้าองค์คำ
 งูตายต้อเนื้อ บ่มีจิตตั้ง ต้นองค์คำ ผายดำผ่อไกล
 กำเอายา ใส่ศพแล้วได้ บัดบิบุญขาดมิด สิ้นสัปปะ
 ได้ยังจิวิต แล้วกานยิดเหลือเลยไป เข้าป่าไม้ หน้อยนึ่งบไกล^{๔๗}

(ถอดความ) จันตะมาเดินทางเข้าไปในป่าพบเหยี่ยวจับงูโยนลงพื้นตรงที่จันตะมาอยู่ จันตะมาก็เอายามาเกี่ยวใส่ให้งูจนฟื้นคืนชีวิตเหมือนเดิมแล้วก็เลยเข้าป่าไป

ตอนที่ช่วยชีวิตพระราชธิดาของพญาพรหมจักรชื่อนางเทวธิดังกำ ดังข้อความว่า

ขอบาร์มี ผายโศดหื้อได้ เจ้าจันตะมา ก็ขดเข้าไกล
 เอายามม่าย้า ใส่ในมูกัง สังกำหนดจัน ยามใส่อันหัวทิ
 หายใจยังขัด ได้มาดิหลิ ใส่ถ้วนสองที รู้จำปากด้น
 ใส่ถ้วนสาม ลูกมานั่งตั้ง สติดิบั้ง ยกมือใส่หัว
 ว่าพระเจ้าจ้าง ลูกจากบ้านเมืองใด มาปลกชีวิต ข้าคืนตันใจ^{๔๘}

^{๔๖} อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

^{๔๗} อ้างแล้ว, หน้า ๖๗ – ๖๘.

^{๔๘} อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

(ถอดความ) พญาพรหมจักรขอให้เจ้าจันตะมาชีวิตของนางเทวีสั่งทำให้ได้ จันตะมาก็เอายามาเคี้ยวใส่ในปากของนางเทวีสั่งทำสามครั้ง ๆ แรกนางหายใจได้ ครั้งที่สองนางพูดได้ครั้งที่สามนางก็นั่งแล้วยกมือไหว้ถามว่าท่านมาจากเมืองไหนถึงมาช่วยชีวิตของนาง

จากการศึกษาเกี่ยวกับความเสียละในเรื่องจันตะมา พบว่าด้านความเสียละจะมีปรากฏมากซึ่งผู้ประพันธ์นำมาแสดงให้เห็น เพื่อเป็นแนวคิดที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมชั้นสูงขึ้นไป ทั้งนี้ต้องรู้จักการเสียละส่วนตนก่อน เหมือนอย่างที่จันตะมาและสุริยาได้สละยาวิเศษที่ตนเองมีอยู่เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความทุกข์ จึงทำให้ทั้งสองได้รับความสุขจากที่เป็นคนยากจนมาเป็นลูกบุญธรรมของเศรษฐีและเจ้าเมืองนาคาลต่อมา

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำขอเรื่องจันตะมา พบว่าในเรื่องมีการนำแนวคิดหลักพุทธธรรมด้านการแสดงความเคารพ การยึดมั่นในสัจจะและความเสียละ เป็นการนำหลักพุทธธรรมมาสอดแทรกในเชิงแนวคิดความหมายเท่านั้นไม่ได้นำมาอธิบายให้ลึกหรือละเอียดทั้งความหมายและการปฏิบัติในส่วนที่พบเป็นเพียงลักษณะที่เป็นไปตามแนวคิดทางหลักพุทธธรรมตามประเด็นต่าง ๆ นอกจากนี้หลักคุณธรรมที่พบบนนั้นอาจมาจากแนวคิดที่ว่า การนำเสนอวรรณคดีที่มีหลักธรรมสอดแทรกก็ เพราะว่าผู้ประพันธ์ดี ผู้อ่านก็ดีล้วนเป็นชาวพุทธจึงต้องมีหลักแนวคิดทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกไว้

๓.๖) หลักความกตัญญู

กตัญญู หมายถึง บุคคลที่หาได้ยาก คำว่า **กตัญญูกตเวทิตะ** คือ ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้วและกระทำตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่นและแสดงออกมาเพื่อบูชาความดีนั้น^{๔๙}

ความกตัญญูเป็นธรรมคำสอนที่บุคคลพึงปฏิบัติต่อกันในสังคม ดังมีตัวอย่างในสมัยพุทธกาลเรื่องความกตัญญูของพระสารีบุตรเถระ ที่ได้ชื่อว่าเป็นแบบฉบับของผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะโดยได้ตอบแทนบุญคุณของราชพราหมณ์ ผู้มีความประสงค์จะบวชแต่ไม่มีใครบวชให้พระพุทธรองค์ได้รับสั่งถามพระภิกษุว่าใครระลึกถึงอุปการคุณของพราหมณ์นี้ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าระลึกได้ว่าพราหมณ์ได้ถวายอาหารแก่ข้า พระพุทธเจ้าทักพินิจหนึ่ง พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า ตถบรูญเป็นคนกตัญญูกตเวทิตะและทรงให้พระสารีบุตรเป็นผู้บวชให้ราชพราหมณ์ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นมา^{๕๐}

^{๔๙} อ. ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๖๔/๑๐๘.

^{๕๐} พ. เถร. อ. (ไทย) ๑/๑๓๓.

ในวรรณกรรมคำขอเรื่องจันทะมาตอนที่ สองพี่น้องเจ้าสุริยาและเจ้าจันทะมาได้มีฐานะ
เดินทางกลับไปตอบแทนคุณบิดามารดา และผู้ที่เคยช่วยเหลือตอนที่ได้รับความลำบากได้มี
ข้อความแสดงให้เห็นหลักจริยธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูทวนที่ ดังความว่า

เจ้าสุริยา ก็ปีกอว้ยหน้า	ปาจันตะมาหน่อหน้า ลักไค่หัวกัน
คืบคั้นใจต้อง แล้วหนีพากห้องลาไป	เลยเข้าแหวะวะ บ้านเรือนไปหลาย
ที่เจ้าเคยไป ขอกินเข้าน้ำ	หมู่คนหลวงหลาย ปากันถามเจ้า
ว่านายสะเปาหนุ่มน้อย เอาส่งมาขาย	พ่องานายร้อย ขอดามถึถ้อยปุ่นเกย
ตุ้ลงผ่อคาย เลี่ยมชิดกายสย	เหมือนดั่งจักเกย ได้เห็นรูปหน้า
ส่วนสุริยา เจียรจำตอบคำ	ใจตัวแห่งข้าคนใด เมื่อยังอ่อนน้อย
เกยมาอาศัย เป็นที่มาไป	ขอกินน้ำเข้า เปื่อยยากไค่หัน
ป้าอวลงเจ้า พ่อเถ้าเจ้าอล่งแล้ว	สิดาธิกุล บ่สุนก้าดแก้ว
หมายมาตอบสายคุณฉง จาวบ้านหมูนั่น	ล่นเล่นหากัน ปากันเซะยัง
ผักป่าเข้าน้ำ มาแต่งเป้งขัน	ยื่นตำสองเจ้า หื้อกินดีล้าอ้อมต้อง
เจ้าจันทะมา เจียรจำปากป่อง	ว่าตุ้พรากห้องไปนาน ขอย่าเล่าตัก
ไปเถิงเรือนหลัง ปอดคห่อบัง	พ่อแม่ตุ้ข้า กั้นตุ้จักเมื่อ
วันนีวันหน้า จุงใจวาดาบอกชั้น	ขอปะติกา อานัดเรื่องนั้น
แล้วหนีจากหันลาไป ปีกเอาบอกไม้	ไผ่หนุ่มมาหลาย มาตักดยยาย
แจกปั้นหมูป้าน ที่รักที่กิน	ที่บ่เกยกัน เจ้าตอบแทนคุณฉงเมื่อซ้อย ^{๕๑}

(ถอดความ) เจ้าสุริยาและจันทะมาไปหาพ่อแม่และผู้ที่มีพระคุณที่เคยให้อาหาร
คนทั้งหลายก็ถามว่าพ่อหนุ่มเอาอะไรมาขาย มองดูแล้วเหมือนเราเคยเห็นกันที่ไหน เจ้าสุริยาก็เลย
บอกว่าไม่ใช่ใครที่ไหนก็เมื่อก่อนตอนเป็นเด็ก เคยมาขอข้าวน้ำและอาหารที่และพักอาศัย
ตอนนี้คิดถึงลุงอาและน้าป้าทั้งหลายจึงมาตอบแทนบุญคุณ ชาวบ้านก็พากันเอาข้าวปลาอาหารมา
ต้อนรับแล้วเจ้าจันทะมาก็บอกให้คนทั้งหลาย ที่อยู่ที่นั่นว่าไม่ให้เอาเรื่องนี้ไปบอกพ่อแม่ของตนให้
ปิดเป็นความลับไว้ก่อนตนเองและพี่ชายจะไปบอกเองในวันหลังก่อนที่จะกลับ แล้วก็เอาไม้ไผ่
หนุ่มมาตักแจกให้ผู้มีคุณทั้งหลายเพื่อตอบแทนบุญคุณที่เคยช่วยเหลือ

^{๕๑} คำว่าจันทะมา, (เชิงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๓๘ – ๓๙.

ตอนที่จันทะมาได้เดินทางเข้าป่าเพื่อตามหานางเทวีสังกา ระหว่างทางได้เห็นเหยี่ยวกับ
งูต่อสู้กันงูตายจันทะมาก็เลยเอายาวิเศษที่มีอยู่ช่วยเหลืองูให้คืนชีพ เมื่องูหายแล้วก็ได้แปลงร่างมา
เป็นมาณพน้อยเพื่อที่ตอบแทนคุณจันทะมาที่ได้ช่วยชีวิต โดยได้มอบแก้ววิเศษให้ ดังข้อความว่า

น้อยนึ่งบ่ไถ่ กลับตัวเป็นคน	จายน้อยหนุ่มหน้า เนระมิตรตัว
ไปเกิดอยู่ถ้า ว่าตัวแห่งข้าเป็นงู	ก็แต่เจ้า บ่ใจศัตรู
กตัญญู มีคุณมากกว่า	ข้าได้จัดตัว กลับกายที่หัน
ข้าขอตอบคุณท่านให้ เจ้าประสงค์สิ่ง	กล่าวมาอย่าไว้ ข้าจักตอบสายคุณฉะ
เจ้าตอบว่า ว่าบ่เอาสิ่ง	แต่ไค้หันยัง เมียแบ่งแห่งข้า
ได้บ่ดีหลังกัน ถ้าคภาพรากหัน	ด้ายกายยังบ่มีด จายตะแห่ง
จึงเอาแก้วดีบ่ ปั่นยื่นให้ออมเอา	แก้วลูกนี้วิเศษใจสม กันว่าได้ออม
หันผับแผ่นห้อง เจ้าจึงใจ	ยินดีเจตข้อง จึงกำมอมบ่จำ ^{๕๒}

(ถอดความ) งูแปลงร่างมาเป็นมนุษย์รอจันทะมา เพื่อที่จะตอบแทนบุญคุณที่จันทะมาได้
ช่วยชีวิต จึงถามจันทะมาว่าท่านต้องการอะไร เราจะให้จันทะมาตอบไปว่าไม่ต้องการอะไรแค่
อยากเห็นภรรยาที่พลัดพรากจากกันตายหรือว่ายังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ว่า งูก็เลยมอบแก้ววิเศษให้แก่วิน
อยากเห็นสิ่งใดก็เห็นจันทะมารับเอาแก้วนั้นไว้

ตอนที่จันทะมาเดินทางไปตามหานางเทวีสังกา ระหว่างทางได้พบกับทิพยธรรบัน
ได้รับบาดเจ็บทั้งคู่ก็เลยช่วยเหลือแต่ช่วยชีวิต แต่ช่วยไม่ได้เนื่องจากยาวิเศษหมดก่อน ที่ทิพยธรร
บจะตายได้มอบรองเท้าวิเศษกับดาบสลักญชัยให้กับจันทะมา เพื่อทดแทนคุณที่พยายามช่วยเหลือ
ตน ดังข้อความว่า

เดินมกกา ไปถึงรัญญะ	โขงเขตต์กว้างคงดอน ข้าไปจวบปับ
เขาท่านดั่งสอง ตีพญาทอน	รบกันที่หัน เถิงสาหัด
เนื้อตัวป่วยสั่วม กัมแดงตันม้วยมิด	มีเกิบดิน อันเป็นของดีบ
กับดั่งดาบกล้ากัญชัย ตัวนั้นนั้น	ป่วยสั่วมเก้งตาย เจ้าก็ไป
ปะหันต่อหน้า เลงบาดแผล	สะกันดาบกล้า โลหิตแดงเลือดจ้ำ
ยาติดตัว ก็แข่งเสียงข้า	บ่ค้างป่าจ้อยหมดไป ปุ่นสังเวชนัก
คุณณาในใจ บ่จำงยี่ะใด	จันใจเด็กข้อน หันสังไกล้อมือ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

ก็กำเกี้ยวป้อน บ่เป็นยาใดปากปิด	ตีพญาทอน จักเลี้ยงชีวิต
จึงจำสั่งเจ้าองค์จาย กันต้นทันทให้	ยาขับภัย จุ่งเอากัญจย
คาบดืบแห่งข้า ชื่อกายาสิทธิ์	มิฤทธิ์เก่งกล้า จักฟันสีกาม้าง ^{๕๓}

(ถอดความ) เดินทางเข้าไปในป่าเห็นทิพพญาทอนต่อสู้กัน ได้รับบาดเจ็บทั้งคู่ก็เลยจะเอายาช่วยเหลือแต่ยาหมด เลยหาทางวิธีอื่นช่วยเหลือแต่ช่วยไม่ได้ ก่อนที่ทิพพญาทอนจะตายได้มอบรองเท้าวิเศษและดาบสลิกันชัยให้จันทะมา เพื่อเป็นการทดแทนบุญคุณ

๓.๘ หลักความรักความเมตตา

การอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่มเย็นเป็นสุขก็คือการมีความรักเมตตาต่อกันและกัน ไม่มีการแย่งชิงดีชิงเด่นหรือทำร้ายร่างกายกันอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะการแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้น ชื่อว่าไม่ใช่เป็นการแสวงหาความสุขที่ถูกต้อง เพราะมีแต่จะนำความทุกข์มาให้ดังพุทธพจน์ที่ว่า“ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลาย ผู้รักสุขผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย”^{๕๔} การที่จะได้รับความสุขที่แท้จริงนั้นก็คือ การไม่เบียดเบียนคนอื่นหรือสัตว์อื่นนั่นเองบุคคลผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนี้ก็คือมีความเมตตาต่อผู้อื่น เพราะผู้ที่มีเมตตาอยู่ในจิตใจย่อมไม่คิดเบียดเบียนใครมีแต่จะมอบความรักความอบอุ่นหรือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่ผู้อื่นไม่เห็นแก่ตัว

ทีมนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงเมตตาในพรหมวิหารว่า หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหลาย^{๕๕}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวเอาไว้ว่าเมตตาเป็นคุณธรรมที่เปิดจิตให้กว้างขวางพ้นจากความเห็นแก่ตัวและขยายความรู้สึกที่ดีงามออกไปทั่วทั้งโลก แผ่ออกไปถึงสรรพสัตว์เมื่อจิตพ้นจากความยึดติดในตัวตน และสิ่งที่จะเอาเป็นของตนก็พร้อมที่จะรองรับและเปิดโอกาสให้คุณธรรมอื่นๆเจริญงอกงามขึ้นได้ก็พร้อมที่จะปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่น ๆ ได้อย่างจริงใจและเต็มที่

^{๕๓} อ้างแล้ว, หน้า ๖๕.

^{๕๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑/๖๓

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

ความรักเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีบทบาทกับชีวิตของมนุษย์ ดังที่คติทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความรักไว้ว่า ความรักนั้นย่อมเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในกาลก่อนด้วยการเกื้อกูลกันในกาลปัจจุบันเหมือนอุบล (อาศัยเปือกตมและน้ำ) เกิดในน้ำฉะนั้น^{๕๖} และมีคำประพันธ์ที่กล่าวถึงความรักในคติทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

เหตุแห่งรักท่านชื่อว่ามิสอง	คือเคยปองครองรักสมัครสมาน
โดยบุพเพนิมมานาน	พอได้พานพบพัศตร์รักปักใจ
ปัจจุบันหมั่นเกื้อเอื้อเพื่อพร้อม	รักย่อมเกิดมาอย่างสงสย
เปรียบอุบลต้นกอละออกไป	ได้อาศัยตามน้ำองกามเอย ^{๕๗}

นอกจากนี้ ความรักในคำสอนของพระพุทธศาสนายังประกอบด้วยเมตตา คือ ความรักความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ความรักที่เป็นเมตตาคือความรักที่บริสุทธิ์ต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเพื่อนร่วมทุกข์สังสารวัฏ เช่น ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ถือว่าเป็นความรักที่มีเมตตาและปรารถนาดีต้องการให้ชีวิตของลูกมีความสุขและความเจริญก้าวหน้าใน การดำเนินชีวิต^{๕๘}

ในวรรณกรรมกล่าวขอเรื่องจันทะชา ได้แสดงความรักความเมตตาอยู่หลายตอน เช่น ตอนที่สุริยารักษานางสุชาดิงสาหายป่วย จากงูเห่างูกก็เกิดความรักในตัวสุริยาผู้ให้ชีวิตใหม่แก่นาง นางจึงยอมแต่งงานด้วยและขออยู่กับสุริยาตลอดไป ดังข้อความว่า

ข้าขอเอาเป็น พันดังไม้เต้า	น้องหวังเป็งเจ้าตามเดิม ขอเจ้าปี่จัน
อย่าอ้างด้วยเงิน ถ้าวักจกดำเนิน	จุงมีปายหน้า หวังเป็นโลหิต
หน่อหั่วใจข้า บมรณามิ่งม้าง	หลอนหน่วยหั่วใจ ข้าแห่งเหี่ยวม้าน
บ่หวังอยู่ได้เป็นคน หลอนเจ้าที่รัก	พากกาไกล่หน บ่อาจเป็นคน
ตั้งต้นอยู่ได้ เศวจักขุดต้น	จักนองเนตรให้ อั้นจักดีไปยากนัก ^{๕๙}

^{๕๖} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระธรรมปิฎกเถรเถร แปลภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^{๕๗} พระมหาสุทธยา โรจนญาโณ, คุณธรรมคู่สมรส, (กรุงเทพมหานคร : วัดอภัยทายาราม, ๒๕๔๓), หน้า ๓.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๐๓.

^{๕๙} คำจันตะชา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๒๓.

(ถอดความ) นางพรหมจารีขอยู่กับสุริยาตลอดไปจนแก่เฒ่า ถ้าหากว่าสุริยาไปจากนาง นางก็ขอตายไม่ขอมีชีวิตอยู่อีกต่อไป

ตอนที่เมืองจำปานครเกิดภัยพิบัติแห้งแล้งข้าวขาดมากแพง พญาพันธุมาติให้โหรมาทำนายว่าเป็นเพราะเหตุอันใด โหรทำนายออกมาว่าเพราะคนในบ้านเมืองไม่อยู่ในศีลธรรมประพฤติผิดเยี่ยงสัตว์ เจริชานโดยเฉพาะศีลข้อสามจึงให้จับคนที่ท้องไม่มีสามีและคลอดแล้วเด็กไม่มีพ่อมาประหารชีวิต นางเหมะรังมีจิตเมตตาจึงใช้เงินทองที่ตนเองมีอยู่ประกับตัวนางที่ถูกจับทั้งหมด ดังข้อความว่า

บุตรมะรังมี อันปรากฏมี	หัวที่พร้าอัน มาคะนิงใจ
แดนภูเกิดตั้ง มาเป็นเหตุกลางเปื่อยอ่อน	ฝูงนางดังหลาย ได้ความเดือดร้อน
ตายเปื่อยอันต้นภู นางหมื่นนี้ ถูกสัตว์	เจ้าคิดอินคฺ ฝูงคนโลกได้
จึงได้พะพนม วันตาน้อมไหว	ขอเอาคำไบไถ่คด ขอโปรดเมตตา
ขุณณาป่อยยก แสนแปดหมื่น	ถ้วนป็นนาง พญาป็นฐ ^{๖๐}

(ถอดความ) นางเหมะรังสืคิดว่าตนเองเป็นต้นเหตุ ที่ทำให้ผู้หญิงหนึ่งแสนแปดหมื่นนางในเมืองจำปาด้องได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าเมือง จึงไปไหวพญาพันธุว่าจักเอาเงินทองของตนไถ่เอาผู้หญิงที่ถูกจับมาทั้งหมดนี้

ตอนที่พญาธัมมประโชติ เจ้าเมืองมิลิลา ประกาศเลือกคู่ให้พระราชธิดา ว่าผู้ใดมีความเก่งกล้าสามารถต่อสู้กับลูกชายชื่อว่า มหาปะละวิชา ของคนชนะจะยกลูกสาวนามว่า สุวรรณ ให้อภิเสกด้วย เมื่อคู่กัจะขัดติยะวงษา^{๖๑}รู้กิตติศัพท์ของของสุวรรณ ว่ามีความงามไม่มีผู้ใดเทียบเทียมได้ ก็จะไปประลองในครั้งนีด้วยก็ไปลาแม่ทั้งหกพร้อมกับพระราชบิดาจันตะมา แต่พระราชมารดาทั้งหกไม่ยอมให้ไป เพราะว่าเป็นห่วงจึงไปหานางงามในเมืองของตนมาให้คู่กัจะขัดติยะวงษาแต่พระองค์ไม่ประสงค์หวังแต่นางสุวรรณ ดังข้อความว่า

พรหมะจารี ร้อนใจแต่คึก	ฟังเชาะสอได้นารี หามาปอร้อย
ยอดสร้อยสาวจี จ้าตเลาดี	ขาวสูงร่างน้อย เอามามอบป็น
หือองค์ยอดสร้อย ว่าเอาเตื่อะเนอลูกรัก	ทุกัจะขัดติ บ่ยินชอบมัก ^{๖๒}

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๖๑} อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๑.

(ถอดความ) พรหมจารีร้อนใจไปหาเลือกเอาผู้หญิงที่งดงามที่สุด ในเมืองของตนมาถึงร้อยนางเพื่อมอบให้ตุ๊กกะขัดดิยะวงษา แต่ไม่ถูกใจของตุ๊กกะขัดดิยะวงษาเลย

๓.๕ หลักทศพิธราชธรรม

นักปกครองที่ดีนั้นจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของปวงประชา ที่อยู่ได้ปกครองทำให้ผู้อยู่ได้ปกครองเคารพนับถือยำเกรงและเชื่อถือให้ได้ และที่สำคัญคือ ต้องมีคุณธรรมสำหรับการปกครองบ้านเมืองด้วยโดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่จะขาดเสียมิได้สำหรับการบริหารประเทศชาติให้มั่นคง

ในพระไตรปิฎกขุททกนิกาย ชาดก ได้กล่าวถึง ทศพิธราชธรรม ๑๐ คือ ทาน การให้ สีล ความประพฤติดีงาม ปริจจาคะ การบริจาค อาชวะ ความซื่อตรง มัทวะ ความอ่อนโยน ตปะ ความทรงเดช อักโกธะ ความไม่โกรธ อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ขันติ ความอดทน อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม^{๖๒}

ทศพิธราชธรรม คือ จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ เป็นหลักธรรมประจำพระองค์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองมี ๑๐ ประการ คือ ทาน สีล ปริจจาคะ อาชีวะ มัทวะ ตปะ อักโกธะ อวิหิงสา ขันติ อวิโรธนะ^{๖๓}

ในวรรณกรรมคำวชเรื่องจันทะมา ได้นำหลักแห่งทศพิธราชธรรมมาแสดงไว้อันเป็นวิธีการที่ผู้ประพันธ์พยายามจะสอดแทรกแนวคิดเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมในประเด็นต่าง ๆ ทั้งที่เป็นหลักสังฆะธรรมและหลักจริยธรรม เกี่ยวกับจริยธรรมนั้นโดยเฉพาะทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในเนื้อเรื่องจันทะมานั้นไม่ปรากฏหัวข้อชัดเจนเลยเพียงแต่กล่าวแค่หัวข้อย่อ คือตอนที่นางพรหมจารีไปพบกับพญาก้าวินตะ เจ้าเมืองไถ่สาลี เนื่องจากอยากได้นางพรหมจารีไปเป็นมเหสีส่งทูตมาขอแต่นางพรหมจารีได้แต่งงานกับจันทะมาพญาก้าวินตะโกรธจึงยกทัพมารบ เพื่อแย่งชิงเอานางพรหมจารี นางพรหมจารีรับชนะจับพญาก้าวินตะฆ่าและให้เสนาอำมาตย์ช่วยกันปกครองบ้านเมืองและให้อยู่ในศีลธรรม แต่ต้องเป็นเมืองขึ้นของเมืองอนูราชะ ดังข้อความว่า

^{๖๒} พ.ชา. ๒๘/๒๔๐/๘๖.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๓.

พรหมจารี ผอกลงลุ่มไค้	เป็นคุ่มเครือปารก จ้งตั้งอาชญา
หื้อเป็นหมวดกัก สอนสั่งหื้อกองธรรม	ฝูงขุนหมู่ตัว จ้งหื้อฟังจำ
ในคคิธรรม ถือเป็นไม้ไค้	ทัสสะธรรม ถูจ้งจำไค้
สอนสั่งไปไพร่น้อย หื้อถือศีล	แปดห้าเรียบร้อย ใจไฝ่ห้อยตั้งตาน ^{๖๔}

(ถอดความ) นางพรหมจารีตั้งกฎหมายและสั่งสอนให้ขุนนางเมืองไวยาสี ว่าให้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลห้าศีลแปด และหลักธรรมในการปกครองเมือง ๑๐ ประการมีการให้ทาน เป็นต้น

จากการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำวชเรื่องจันทะมา สามารถที่จะสรุปได้ว่า ผู้ประพันธ์ได้นำหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับทศพิธราชธรรม มาสอดแทรกผ่านตัวละครเป็นผู้กล่าวก็เพื่อเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่จะปกครองคนทั่วไปหรือบ้านเมืองควรพิจารณาเนื่องๆ ในหลักธรรม ๑๐ ประการ บ้านเมืองก็จะเจริญร่มเย็น ผู้ได้บังคับบัญชาก็ไม่เดือดร้อนและหลักธรรมข้อนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นของพระราชาหากษัตริย์เท่านั้น ผู้มีอำนาจทางการปกครองควรมีไว้ประจําใจด้วยในคำวชจันทะมาไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นหลักทศพิธราชธรรมเพียงแต่บอกว่าให้ปกครองบ้านเมืองโดยอยู่ในหลักธรรม ๑๐ ประการอันมีการให้ทานและรักษาศีล เป็นต้น

^{๖๔} คำวชจันทะมา, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๒.